

РОЗДІЛ IV

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА КОМУНІКАЦІЯ

УДК 811.161.2'271

Курило Олександра Йосипівна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Фенцик Оксана Миколаївна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
Мукачівський державний університет

ПРОБЛЕМА АСИМЕТРІЇ В МОВІ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ

У статті проаналізовано відхилення від норм сучасної української літературної мови як результат інтерференції, визначено особливості явища «суржик», розглянуто причини мовної асиметрії та типові помилки у професійному мовленні. Крім того, розкрито сутність понять «асиметрія», «девіації», «інтерференція», проаналізовано найбільш типові мовні девіації, зумовлені порушенням норм літературної мови, зокрема орфоепічних, акцентуаційних, словотвірних, лексичних, морфологічних та синтаксичних. Обґрунтовано необхідність підвищення мовленнєвої культури у професійному спілкуванні.

Ключові слова: асиметрія, мовленнєва культура, девіації, інтерференція, суржик, літературна мова, мовні норми.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток українського суспільства в контексті євроінтеграції зумовлює зростання національної свідомості, підвищення вимог до культури мовлення та спілкування. Тому важливо підносити мовленнєву культуру, насамперед серед молоді, яка здобуває вищу освіту. Іван Огієнко вважав, що кожен студент вищої школи ("найкращий цвіт нації, найміцніший її ґрунт"), якого б фаху він не навчався, "мусить добре знати найперше свою соборну літературну(авт. українську) мову й вимову" [6, с.15].

Питання асиметрії в мові безперечно актуальне, адже підвищення рівня мовленнєвої культури у професійному спілкуванні й досі є об'єктом обговорення та пильної уваги всіх небайдужих людей до можливостей слова та престижу мови своєї нації.

Аналіз досліджень та публікацій. Означена проблема є предметом зацікавлення багатьох науковців, оскільки включає в себе різні види девіацій (відхилень). Вивченням інтерферем, тобто мовних елементів та різних засобів, що не відповідають літературній нормі, займалися провідні мовознавці: С. Караванський, К. Климова, А. Коваль, Л. Мацько, Р. Мацюк, М. Пентилюк, О. Пономарів, В. Радчук, О. Сербенська, М. Яцимірська. Соціолінгвістичний підхід до вивчення мовної ситуації в Україні знаходимо у працях Л.Т. Масенко [4]. Однак, попри значну увагу сучасних дослідників до цього питання, проблема асиметрії в мові професійного спілкування потребує глибшого вивчення. Адже моніторинг якості усного та писемного мовлення студентів свідчить про недостатність у вживанні українського слова; майбутні фахівці не вміють змістовно, правильно, послідовно й логічно сформулювати думку, дібрати влучні вислови; їх мовлення характеризується порушенням норм літературної мови, величезною кількістю лексичних кальок, росіянізмів, жаргонізмів, діалектною, сленговою лексикою, плеоназмом, тавтологією тощо.

Мета статті - аналіз проблеми відхилення від норм української літературної мови як результат інтерференції та визначення причин асиметрії, мовних девіацій, що зумовлюють порушення мовленнєвої культури у професійному спілкуванні.

Результати дослідження. У словниковому складі мови розрізняють поняття «симетрія» та «асиметрія».

Термін «симетрія» походить з грецької мови й означає «однорідність», «відповідність», «гармонія», «пропорційність», «рівновага». Визначення означеного поняття впливає із семантики цього слова. На сьогодні в науці *симетрія* визначається як сукупність властивостей: однорідності, відповідності, пропорційності, гармонійності тощо. Термін *асиметрія* походить також з грецької мови й означає «невідповідність». Визначається це поняття як відсутність (порушення) ознак симетрії, як безлад, нерозмірність, неоднорідність і т.п. [5, с. 63].

Поняття «симетрія» та «асиметрія» відносяться до різних сфер нашого життя. Ми ж акцентуватимемо свою увагу на понятті «асиметрія» в сучасній українській мові. Термін «асиметрія» в мовознавстві розуміють як поняття позасистемне, ненормативне, тобто таке, що не відповідає нормам сучасної літературної мови, і є, по суті, порушенням, відхиленням від цих норм.

Українська літературна мова на сучасному етапі характеризується відчутною лібералізацією норм: збільшується варіативність мовних одиниць і слововживання в цілому, порушуються мовностилістичні та правописні норми, послаблюються стилеві та стилістичні обмеження. На цьому загальному ослабленому мовному тлі посилюється функціонування інтерферем, тобто мовних елементів, що не відповідають українській літературній нормі.

Окрім цього, кожен носій української мови ще й досі постійно перебуває під сильним впливом здебільшого двомовного (російськомовного та українського) оточення,

що й породжує явище асиметрії в мові, яке мовознавці називають *інтерференцією* — відхиленням від норми і системи однієї мови під впливом іншої. Мовні девіації виникають у результаті порушення норм. Як зазначає Бацевич Ф.С., мовна девіація — це тип комунікативної невдачі чи збою у спілкуванні, причиною яких є недостатня мовна компетенція учасників. Це різноманітні помилки, неточності, обмовки, описки, пов'язані зі специфікою лексичної та граматичної семантики мови, якою відбувається спілкування [2]. Такі аномалії часто спотворюють зміст висловлювання та гальмують сприймання інформації у процесі професійного спілкування. Крім того, нагромаджуючись, мовні девіації утворюють різні комбінації, які порушують комунікативні ознаки правильності та чистоти мовлення, перетворюючи його здебільшого на суржик, що є не доцільним у мові професійного спілкування.

Відомий фахівець з питань української мови та культури мовлення О.Сербенська наголошує на тому, що «суржик — жива модель нового мовоутворення шляхом взаємозмішування двох слов'янських наріч — українського і російського, своєрідна лінгвістична мутація» [7, с. 140], це «мова безладу, де значної руйнації зазнають граматичні форми української мови, синтаксичні конструкції деформуються, переважають російські слова, але зі значною модифікацією звукової форми» [7, с. 141].

Чітке тлумачення суржика як явища асиметрії в мові дає відомий мовознавець Б. Антоненко-Давидович. На його думку, «недобре, коли людина, не знаючи гаразд української чи російської мови або тої й тої, плутає обидві ці мови, перемішує їхні слова, відмінює слова одної мови за граматичними вимогами другої, бере якийсь притаманний саме цій мові вислів і живосилом тягне його в іншу мову, оминаючи традиції класичної літератури й живу народну мову. Так створюється мовний покруч, чи, як кажуть у нас, в Україні, суржик». А також слушно зауважує, що «суржик не є й не може бути ознакою будь-якої культури, навпаки, він завжди відбиває некультурність частини людей» [1, с. 12].

Високий рівень професійного мовлення передбачає досконале володіння нормами літературної мови, фаховою термінологією та вмінням добирати мовно-виражальні засоби відповідно до мети й обставин спілкування.

На нашу думку, існують такі причини мовної асиметрії, що зумовлюють порушення мовленнєвої культури особистості:

- лінгвоцид щодо української мови впродовж кількох століть;
- втручання радянської влади (1933-й рік) у внутрішні закони мови, її деформація: вилучення питомо українських слів й заміна їх на недолугі кальки. (Нагадаємо, що Юрій Шевельов, дослідник мовної політики в Україні, так описував цей процес: «*Радянська система встановлює контроль над структурою української мови, забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правотисні й орфоепічні правила, а натомість пропонує інші, ближчі до російських... Боротьба відбувалася не тільки в людській психіці, а й у самій мові*» [8, с. 123].

- культивування мовного «суржика» (мовлення політиків, державних службовців, ЗМІ спотворене русизмами, недоречними кальками й навіть власне російськомовними фразами в українському обрамленні);
- відсутність в Україні державної мовно-культурної політики;
- нігілістичне ставлення до свого мовлення, лінивість думки, мовна неохайність та невміння контролювати себе;
- необізнаність з мовними нормами, небажання читати художню україномовну літературу, відсутність навичок користуватися словниками та додатковою літературою тощо.

Мовні девіації переважно зумовлені вживанням росіянізмів, недоречних кальок; неточним (за значенням) слововживанням; неправильним наголошуванням слів та їх формотворенням, порушенням узгодження, керування й зв'язку в словосполученні та реченні тощо.

Слід зазначити, що мовою професійного спілкування є українська літературна мова, головна ознака якої — унормованість (наявність норм).

Тому важливо, щоб майбутні фахівці добре володіли нормами української літературної мови, мали високий рівень культури усного та писемного мовлення.

Мовна норма (лат. *norma* — правило, взіреть) — це сукупність загальноприйнятих правил, якими користуються мовці в усному й писемному мовленні.

Проаналізуємо найбільш типові мовні девіації, зумовлені відхиленням від норм української літературної мови:

- орфоепічні (норми вимови звуків і звукосполучень). За умови їх дотримання висловлене сприймається точно й однозначно, адже вони унеможливають перекручення змісту виголошених слів.

Мовні порушення у професійному спілкуванні часто трапляються на рівні вимови, зокрема: губно-губна вимова звука [в] у всіх позиціях, аж до оглушення його в кінці слова: [фчифс'а], [робиф]; м'якість звука [ч] та інших шиплячих: [ч'іу], [ч'ій], [ч'истий]; неправильна артикуляція звуків [дж], [дз]: [хожу], [лозвони], замість [ходжу], [подзвони]; оглушення дзвінких приголосних в кінці слів та в кінці складу: [казка] — [каска], [міг]—[міх] (вимова змінює значення слів); [загадка], а не [загатка]; [книжка], а не [книшка]; [безтека], а не [беспекка]; неправильна артикуляція звукосполучень: [науци'м'с':а]—правильно [науци'ц':а]; на [дош'ц':і] - правильно на [дос'ц':і] (орфографічне: на дошці);

- акцентуаційні (норми наголошування слів). Акцентологічні помилки в мовленні майбутніх фахівців є найпоширенішими, але «нормативне наголошування слів — одна з обов'язкових і важливих ознак культури мовлення, його літературної сутності, комунікативної важливості, дієвості. Його дотриманням досягається також етика й естетика усного мовлення» [3, с. 131].

Акцентуаційні росіянізми спотворюють звучання мови, уподібнюють з російською: не слід вимовляти

багаторазовий, живопис, злегка, новий, феномен, черговий, оптичний, квартал разом, посередині, (правильно: *багаторазовий, живопис, злегка, новий, фартух, феномен, черговий, оптичний, квартал, разом, посередині*).

Однак не можна забувати, що наголос в українській мові виконує ще й смислорозрізнавальну функцію: *прошу* (запрошую, будь ласка) – *прошу* (звертаюсь із проханням); *відомості* (про себе, роботу тощо) – *відомості* (як документ);

- словотвірні (норми вживання морфем): *купувати* (а не *купляти*), *зізнатися* (а не *признатися*), *зіставляти* (а не *несіставляти*), *виправдати* (а не *оправдати*), *постачальник* (а не *поставщик*), *панівний* (а не *пануючий*);

- лексичні (норми розрізнення значень і семантичних відтінків, закономірності лексичної сполучуваності).

Слід зазначити, що мовні девіації у професійному спілкуванні, які мовець не завжди усвідомлює як помилку, здебільшого трапляються саме на лексичному рівні. Недоречно калькують такі вислови: *на протязі звітного періоду* (протягом (упродовж) звітного періоду), однак *на протязі можна застудитися; зустрічаються помилки* (трапляються помилки), але *зустрічатися можна з колегами; рахую можливим* (вважаю можливим); *прийшов на рахунок роботи* (з приводу роботи); *співпадати* (збігатися); *багаточисленний* (численний); *немає смислу* (немає сенсу); *діючі накази* (чинні накази) *випадкове співпадіння обставин* (випадковий збіг обставин); *учбовий* (навчальний); *приймати участь* (брати участь); *підвести підсумки* (підбивати підсумки або підсумувати); *заплановано провести* (заплановано провести такі заходи); *співставити факти* (зіставити (порівняти) факти);

- морфологічні (порушення граматичних форм, нечітке розрізнення граматичного значення слів).

Студенти, порушуючи мовні норми, часто припускаються морфологічних помилок, зокрема неправильне вживання категорії роду: *найвища ступінь* (правильно: *найвищий ступінь*); *головна біль* (правильно: *головний біль*); вживання у звертаннях форм називного відмінка (потрібно кличний відмінок): *Василію Васильовичу, Петре Пилиповичу, Ганно Василівно, Наталіє Олександрівно, Тетяно Володимирівно*; неправильно утворюють ступені порівняння прикметників: *найбільш толерантніший* (правильно: *найбільш толерантний*), *мени вдаліший* (правильно: *мени вдалий*);

утворюють аналітичну форму найвищого ступеня порівняння прикметників за допомогою російської підсилювальної частки *самий* (*Саме важливе питання* (правильно: *найважливіше*), *яке перед нами стоїть*; відмінюють обидві частини складного числівника на означення десятків за аналогією до російської мови у *семидесятих роках* (правильно: у *сімдесятих роках*); *привітати з п'ятидесятиріччям* (правильно: з *п'ятдесятиріччям*) та ін.;

- синтаксичні норми (правила побудови словосполучень і речень, тобто правильне поєднання слів за змістом у відповідних граматичних формах).

Мовні девіації небезпечні також на структурному, синтаксичному рівні, зокрема порушення дієслівного керування, вживання прийменників та відмінків за російським зразком: *на українській мові* – потрібно *українською мовою*; *завідувач (чого?, а не чим?) кафедри* (а не *кафедрою*); *робота за контрактом* (а не *по контракту*); *проректор по науковій роботі* – потрібно *проректор з наукової роботи*; *в залежності від* – потрібно *залежно від*.

Згідно інструкції(наказу), відповідно з..., у відповідності з ... , згідно до – це все помилкові мовні конструкції. Правильно: *відповідно до, згідно з*.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Сьогодні досконале володіння українською мовою як державною стає важливим компонентом професіограми фахівців різного профілю, адже мовленнєва діяльність є складовою професійної. Слід зазначити, що мовні девіації спотворюють інформацію, оскільки порушується точність її передавання, та суттєво гальмують сприймання у процесі професійного спілкування. Тому фахівець будь-якої галузі повинен бездоганно володіти нормами літературної мови, фаховою термінологією, вміти обирати мовні засоби залежно від мети й ситуації мовлення, семантично точно, стилістично доречно добирати слово, логічно, змістовно та виразно висловлювати свої думки, тобто мати сформований високий рівень мовленнєвої культури.

Проблема асиметрії, мовних девіацій завжди актуальна та спонукає до наукових розвідок як в культуромовному, так і в лінгвометодичному аспектах.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в пошуку ефективних методів і прийомів формування точності, чистоти та правильності як визначальних комунікативних якостей мовлення фахівців.

Список використаних джерел

1. Антоненко-Давидович Б.Д. Як ми говоримо / Б.Д. Антоненко-Давидович. – К.: Либідь, 1991. – 253 с.
2. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф.С. Бацевич. - Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. - К.: Довіра, 2007. – 207 с.
3. Дудик П.С. Стилістика української мови : навч. посіб. / П.С. Дудик. – К. : Академія, 2005. – 368 с.
4. Масенко Л. Т. Українська мова в соціолінгвістичному аспекті / Л.Т. Масенко // Студії з україністики : зб. наук. пр. – К. : Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка. – 2004. – Вип. 6. – С. 130–147.
5. Нечволод Л.І. Сучасний словник іншомовних слів / Л.І. Нечволод. - Харків: ПП «Торсінг плюс», 2007. - 767с.
6. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / І. Огієнко. – Л. : Фенікс; Відродження, 1995. – 46 с.
7. Сербенська О. Дещо про культуру мови і культуру слова / О. Сербенська // Дзвін. – 2001. – № 9. – С. 137–147.
8. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині ХХ ст. (1900–1941). Стан і статус / Юрій Шевельов. – Чернівці : Рута, 1998. – 212 с.

В статье проанализированы отклонения от норм украинского литературного языка как результат интерференции, обозначены особенности явления «суржик», рассматриваются причины языковой асимметрии и наиболее типичные ошибки в профессиональной речи. Кроме того, раскрыта сущность понятий «асимметрия», «девиации», «интерференция». Проанализированы наиболее типичные языковые девиации, обусловлены нарушением норм литературного языка, в частности орфоэпических, акцентологических, словообразовательных, лексических, морфологических, а также синтаксических. Обосновано необходимость повышения языковой культуры в профессиональном общении.

Ключевые слова: асимметрия, речевая культура, девиации, интерференция, суржик, литературный язык, языковые нормы.

The article analyzes deviations from the norms of modern Ukrainian literary language as a result of interference, determines the characteristics of the phenomenon of "surzhik", considers the causes of language asymmetry and typical errors in professional communication. Moreover, there were discovered the essence of the concepts of "asymmetry", "deviation", "interference", analyzed the most typical linguistic deviation, caused by violation of literary language, including pronouncing, accentuation, word structural, lexical, morphological and syntactic. There also was proven the necessity of increasing speech culture in professional communication.

Key words: asymmetry, language culture, deviation, interference, doublespeak, literary language, linguistic norms.

УДК361.1

Хома Ольга Михайлівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
Мукачівський державний університет

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ НА УРОКАХ РІДНОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У статті розглядаються теоретичні та практичні основи формування комунікативно-мовленнєвих умінь в учнів початкової школи. Враховано вимоги нового Державного стандарту початкової загальної освіти галузі «Мови і літератури» щодо взаємоз'язку чотирьох видів мовленнєвої діяльності. З'ясовано актуальність дослідження означеної проблеми. Подається перелік комунікативних умінь, якими повинні володіти молодші школярі. Проаналізовано сучасні підходи до розвитку мовлення учнів, зацентровано увагу на текстоцентричній технології навчання. Визначено форми роботи для розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь. Запропоновано послідовність роботи над текстом на уроках української мови за текстоцентричною технологією навчання.

Ключові слова: комунікативно-мовленнєві вміння, мовленнєві навички, ознаки комунікативного мовлення, вправи і завдання.

Постановка проблеми. В умовах реформування початкової освіти особливої актуальності набула нова редакція Державного стандарту початкової загальної освіти і нові навчальні програми для 1-4-х класів, що націлюють навчальний процес на запровадження компетентнісного підходу в навчанні молодших школярів.

Теоретичними засадами для розроблення цих нормативних документів стали наукові дослідження співробітників лабораторії початкової освіти Інституту педагогіки НАПН України О. Савченко, Н. Бібік, Т. Байбари, М. Вашуленка, К. Пономарьової, О. Прищепи, В. Мартиненко, О. Вашуленко, О. Онопрієнко, Н. Листопад, Н. Коваль, І. Андрусенко.

Сутність компетентнісного підходу полягає у спрямуванні навчального процесу на формування в учнів ключових і предметних компетенцій. Результатом компетентнісно орієнтованого навчання має бути сформованість у молодших школярів ключових і предметних компетентностей, які виявляються у здатності застосовувати набуті знання, вміння, способи діяльності, певний досвід у навчальних і життєвих ситуаціях з метою розв'язання конкретних завдань чи проблем. Виходячи із

цього, вся увага має бути спрямована на розвиток у молодших школярів комунікативно-мовленнєвих умінь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широке коло методичних рекомендацій, спрямованих на удосконалення комунікативних якостей мовлення учнів 1–4 класів, подано в працях М. Баранова, М. Вашуленка, І. Гудзик, А. Зимульдінової, В. Капінос, К. Пономарьової, О. Хорошківської. Набуття школярами комунікативної компетентності передбачає розвиток їх усного та писемного мовлення. Усна форма мовлення, як відомо, є первинною, тому необхідно дбати про її розвиток. М. Вашуленко [4] вказує на важливість взаємоз'язку вивчення мови та мовлення. Мовлення виконує функцію узагальнення й повідомлення, емоційного самовираження і впливу на інших людей. Г. Коваль, Н. Деркач, М. Наумчук [3] розкривають наукові основи методики розвитку мовлення як важливого чинника у формуванні комунікативних умінь. А. Ярмлюк [6] акцентує увагу на значенні тексту як засобу розвитку комунікативних умінь молодших школярів. На комунікативну спрямованість уроків рідної мови й мовлення вказують Л. Варзацька, Н. Гац, Т. Потоцька, О. Хорошківська, Г. Шелехова та ін. На сьогодні це є